

Lestadiolaisuus Kuopion–Oulun hiippakunnassa 1851–1939

Pyrin seuraavassa selvittämään luterilaisen kirkon ja lestadiolaisen herätysliikkeen keskinäisiä suhteita siinä ”pohjoisessa hiippakunnassa”, jonka piispanistuin sijaitsi vuodesta 1851 lähtien Kuopiossa, mutta siirrettiin vuonna 1900 Ouluun. Hiippakunnan nimenä oli vuoteen 1923 saakka Kuopion hiippakunta, minkä jälkeen sitä kutsuttiin virallisestikin Oulun hiippakunnaksi.

Alueeltaan vanha Kuopion hiippakunta käsitti koko pohjoisen ja itäisen Suomen. Se ulottui alkuvaiheessa perimmäisestä Lapista Pohjois-Karjalaan saakka. Pohjois-Karjala liitettiin kuitenkin vuonna 1897 toimintansa aloittaneeseen Savonlinnan hiippakuntaan. Vielä senkin jälkeen pohjoiseen hiippakuntaan kuului Pohjois-Suomen ohella Pohjois-Savo. Tämä vanha Kuopion–Oulun hiippakunta oli sellaisenaan olemassa vappuun 1939 saakka, jolloin nykymuotoiset Oulun ja Kuopion hiippakunnat syntyivät.¹

Artikkeli perustuu 2009 ilmestyneeseen tutkimukseeni *Pohjoinen hiippakunta: Kuopion–Oulun hiippakunnan historia 1850–1939*. Hiippakuntahistorian jokaisessa kolmessa pääjaksossa olen käsitellyt omalla teemallaan kirkon ja lestadiolai-

suuden suhteita hiippakunnan johdon, siis ennen muuta piispan ja tuomiokapitulin näkökulmasta.² Suhteiden muotoutumiseen ovat lestadiolaisuuden sisäisen kehityksen ohella vaikuttaneet tarkasteltavalla kaudella virkaansa hoitaneet piispat erilaisine teologisine ja kirkkopoliittisine näkemyksineen, mutta myös kunkin aikakauden poliittiset tekijät. Kirkon ja lestadiolaisuuden suhteita on luontevaa tarkastella piispakausien mukaan, varsinkin kun piispoja oli tarkastelun kohteena olevalla 90 vuoden ajanjaksolla vain viisi ja heistäkin kaksi toimi yhteisessä hiippakunnassa vain muutaman vuoden.

Vaikka lestadiolaisuus oli jo varhain levinnyt koko maahan ja Suomen rajojen ulkopuolellekin, kirkon ja lestadiolaisuuden kohtaaminen tapahtui näkyvimmin juuri pohjoisessa hiippakunnassa.

1 Mustakallio 2009, 22–25, 215–216, 244–247, 397, 404–408.

2 Mustakallio 2009, 113–124, 288–296, 468–477. Tässä artikkelissa en viittaa hiippakuntahistoriassa mainitsemini arkistolähteisiin. Muusta dokumentaatiosta ovat mukana vain keskeisimmät painetut lähteet ja tutkimukset.

LESTADIOLAISUUS ESIVALLAN JA HIIPPAKUNNAN JOHDON HUOLENAIHEENA

Ruotsin pohjoisimman seurakunnan Kaaresuvannon kirkkoherran Lars Levi Laestadiuksen (1800–1861)³ vaikutuksesta vuosista 1845–1846 alkaen syntynyt herätys levisi pian myös Suomen puolelle. Herätys synnytti erityisesti Kittilässä ja Muoniossa ilmiöitä, joita kirkolliset ja maalliset viranomaiset seurasivat huolestuneina.

Kuopion hiippakunnan ensimmäisen piispan Robert Valentin Frosteruksen (1795–1884) ensimmäinen piispantarkastusmatka suuntautuikin talvella 1852 muun muassa Muonioon ja Kittilään. Hän halusi itse perehtyä Laestadiuksen toiminnan synnyttämään liikehdintään omassa hiippakunnassaan. Tämän lisäksi Frosterus sai valtiollisilta viranomaisilta huolestuttavia tietoja Laestadiuksen saamelaisten seuraajien käännytysinnosta Norjan Koutokeinossa. Frosteruskin yhtyi huoleen ”kiihotuksen” leviämisestä Suomeen ja välitti käsityksensä paikalliselle papistolle.

Sekä kirkollinen että maallinen esivallalta pyrkivät rakentamaan sulkua Norjasta leviävälle levottomuuksille. Tilannetta pahensi vielä, että Koutokeinon hurmahenkiset saamelaiset syyllistyivät marraskuussa 1852 veritekoon, joka vaati vankilakuolemat mukaan luettuna kahdeksan ihmisen hengen.⁴

Kuopion tuomiokapituli jatkoi Koutokeinon kapinan jälkeen Muonion tilanteen selvittelyä. Erityisesti maalliselle esivallalle oli ongelmallista se, että Muonion kirkkoon oli tullut kirkkovieraita myös Ruotsin puolelta. Frosterus olikin tarkastuksellaan kieltänyt ehtoollisen jakamisen ruotsalaisille. Muonion herätyksen kokenut kirkkoherra Jakob Fredrik Liljeblad (1809–1861) yritti vedota toimintansa tueksi vanhaan kristilliseen perinteeseen ja lähimmäisenrakkauteen. Hän oli halunnut palvella myös ruotsalaisia rajanaapureita, koska muutoin heidät olisi pitänyt lähettää oman pappinsa luokse 14 peninkulman päähän.

Lopullisesti kysymyksen raja-asukkaiden palvelemisesta Muoniossa ratkaisi itse keisari vuoden 1853 lopussa. Muonion papistolle myönnettiin oikeus palvella vielä kahden seuraavan vuoden ajan

ruotsalaisia rajanaapureita, ei kuitenkaan Ruotsin puolella eikä yleisen jumalanpalveluksen yhteydessä. Täydellinen kieltö astui voimaan vuoden 1856 alussa. Kaikki kirkolliset yhteydet rajan toiselle puolelle oli katkaistava. Kirkollisten palvelujen kieltö koski nimenomaan Muoniossa vierailevia ruotsalaisia, mutta ei norjalaisia eikä muita Ruotsin rajalla sijaitsevia seurakuntia. Kieltö oli voimassa vuoteen 1863 saakka, jolloin se kumottiin Muoniosta tulleen aloitteen ja tuomiokapitulin puollon johdosta. Vapaammat ajat olivat koittaneet myös suomalais-ruotsalaisissa kirkollisissa suhteissa eikä lestadiolaisuus muodostanut enää ulkopoliittista uhkaa.⁵

Piispa Frosterus laati piispantarkastusmatkastaan virkaa tekevän kenraalikuvernöörin käyttöön laajan kertomuksen, jossa hän kertoi Laestadiuksen synnyttämästä herätyksestä ja sen vaikutuksista. Piispa nojautui tähän raporttiin myös kertomuksessaan, jonka hän esitti vuonna 1856 hiippakunnan ensimmäiselle pappeinkokoukselle. Hän torjui ajatuksen maallisten apuvoimien käyttämisestä herätystä vastaan. Tärkeämpää oli, että papisto pyrki vaikuttamaan uuteen ilmiöön vakaumuksen tietä.

Herätys sai piispalta tunnustusta vaikutuksesta elämänparannukseen, mutta moitteiden lista oli huomattavasti pitempi. Siihen kuuluivat hengellisinä pappeina kylästä kylään vaeltavat miehet ja naiset, jotka olivat lausuneet sydämettömiä tuomioita ja jopa syyllistyneet väkivaltaisuuksiin. Lisäksi moitittiin ”liikutusten” yleisille jumalanpalveluksille tuottamia häiriöitä, joissa naisilla oli ollut keskeinen osa. Piispa arvosteli uutta liikettä silloisen staattisen yhteiskunnan rakenteiden, papiston arvovallan ja perinteisten sukupuoliroolienkin horjuttamisesta.⁶

Seuraavassa synodaalokokouksessa vuonna 1864 Frosterus pani merkille lestadiolaisen herätyksen leviämisen Ruotsin puolelta Tornion ja Oulun välisellä alueella sijaitseviin seurakuntiin. Herätys antoi edelleen aihetta arvosteluun, mutta tällä kertaa enemmänkin tunnustuksen sanoihin. Liikkeellä ei ollut omia erityisoppeja, ja se oli vetänyt ihmisiä voimakkaasti Jumalan valtakunnan puoleen. Positiivinen kehitys kirkon ja lestadiolaisen herätyksen suhteissa oli jälleen papiston hengellisen viisauden ansiota, Frosterus antoi ymmärtää. Hän oli kahta

vuotta aiemmin tehnyt perusteellisen tarkastusmatkan Kemin ja Iin pastoraatteihin, mikä näkyi syvemmälle pohjoiseen hiippakuntaan levinneen liikkeen kuvauksessa ja arvioinnissa. Liikkeellä oli-kin meneillään suhteellisen rauhallinen vaihe.⁷

Etelään päin levittäytyvä lestadiolainen liike aiheutti vielä kolmannen piispallisen erityistarkastuksen, kun Frosterus perehtyi Kalajoen rovastikunnan seurakuntiin kesällä 1870. Itse Kalajoella piispa arvosteli paikallista lestadiolaista ”eriseuraa” laillisen papiston halveksimisesta ja turvautumisesta omiin rippi-isiin. Samoin kuin vuosien 1856 ja 1864 pappeinkokouksissa Frosterus arvioi myös seuraavassa synodaalokokouksessa vuonna 1871 silloista lestadiolaista herätystä omakohtaisten kokemustensa pohjalta. Lestadiolaisuusteema muodosti huomattavan osan hänen esittämästään hiippakuntakertomuksesta.

Frosterus sovelsi ”lahkoksi” leimaamaansa liikkeeseen vanhaa tarkastelukaavaansa. Hän kiinnitti edelleen kriittistä huomiota lestadiolaisten levottomaan kiertelemiseen, mutta samalla torjui poliisitoimet heitä vastaan. Herätys tarvitsi piispan mukaan papiston viisasta johtoa voidakseen hedelmöittää kirkon uskoa ja elämää. Sen painopiste oli pappeinkokouksen aikoihin siirtynyt Oulun seudulle ja muutamiin eteläisempiin seurakuntiin. Pappeinkokous keskusteli piispan kertomuksen pohjalta ensimmäisen kerran lestadiolaisuudesta ja yhtyi piispan esittämään yleiseen lausumaan. Uuden hengellisen liikkeen katsottiin alkaneen esiintyä entistä maltillisemmin. Oikeassa ohjauksessa se saattoi pappeinkokouksen lausuman mukaan vaikuttaa terveellisesti kristilliseen elämään seurakunnissa. Samalla lausumassa kuitenkin sanouduttiin irti lestadiolaisesta rippipolista, maallikkojen oikeudesta julistaa synninpäästö.⁸

Kun piispa Frosterus laati vielä hiippakuntaker-
tomuksen vuonna 1875 kokoontuneelle synodaaliko-
koukselle, lestadiolaisuuteen liittyvät kysymykset
kattoivat siitä melkein puolet. Pappeinkokous totesi
lestadiolaisuutta koskevissa loppupöytäkirjoissaan, että
edellisen kokouksen kannanottoa lestadiolaisuuden
ja kirkon opin yhteen sopimisesta ei enää ollut mah-
dollista puolustaa. Pappeinkokous kirjasi pääkoh-
dat, joissa lestadiolaisuus poikkesi kirkon opista.

Niitä olivat muun muassa kysymykset Raamatun
kirjoitetusta ja seurakunnassa puhutusta sanasta,
saarnaviran ja hengellisen pappeuden suhteesta
sekä synninpäästö ”väärinkäytöstä”. Painetun pöy-
täkirjakoosteen lopuksi pappeinkokouksen kanta
kiteytettiin yksiselitteiseen toteamukseen, että lest-
tadiolainen liike tarkoitti ”kirkollemme vierasta ja
sitä kohtaan vihamielistä lahkolaisuutta”.

Kun lestadiolaisuus oli vuoden 1871 pappeinko-
kouksen jälkeen vielä ollut hiippakunnassa suvaittu
liike, jonka odotettiin papiston viisaassa johdatuk-
sessa rauhoittuvan, vuoden 1875 kannanotot olivat
jo avoin sodanjulistus opillisesti ja osittain siveel-
lisestikin turmiollisena pidettyä ”lahkolaisuutta”
vastaan.⁹

Seuraava, vuonna 1880 pidetty pappeinkokous
päätyi puolestaan tuomiorovasti Aron Gustaf Bor-
gin (1810–1883) johdolla positiivisempiin arvioi-
hin. Hiippakunnan varsinainen johtomies ilmaisi
arvostavansa lestadiolaisuuden ilmentämää maal-
likkoaktiivisuutta. Frosteruksen kauden viimeinen
pappeinkokous osoitti, että Kuopion hiippakunta
oli 1880-luvun koittaessa valmis sallimaan vapaan
maallikkosaarnan. Rajoituksena oli vain, että kier-
tävien saarnaajien oli jätettävä toiminnastaan ilmoi-
tus asianomaisen seurakunnan papille.¹⁰

-
- 3 Laestadiuksesta esimerkiksi Pentikäinen & Pulkkinen 2011; Talonen 2012, 190–199.
 - 4 Osmonsalo 1939, 98–102, 104; Miettinen 1942, 182, 187–188, 200–201, 203–204, 222–224, 297, 295–296; Raittila 1976, 18–26, 28–30; Lohi 2007, 38–41, 44, 73–74, 94–102; Mustakallio 2009, 113–116.
 - 5 Osmonsalo 1939, 106; Lohi 2007, 57; Mustakallio 2009, 116–117.
 - 6 Osmonsalo 1939, 106; Mustakallio 2009, 118. Vrt. Raittila 1976, 207.
 - 7 Raittila 1976, 50–51, 58–59, 229–230; Mustakallio 2009, 119.
 - 8 Raittila 1976, 104, 109, 207, 229–230; Lohi 1997, 39, 280–281, 290, 304; Mustakallio 2009, 119–120.
 - 9 Lohi 1997, 17, 39–40; Lohi 2007, 290–291; Mustakallio 2009, 121–122.
 - 10 Borg 1880, 27–31, 37–40; Lohi 1997, 17, 39–40; Mustakallio 2009, 123–124.

HIIPPAKUNNAN JOHDON VYÖRYTYS LESTADIOLAISUUTTA VASTAAN

Gustaf Johanssonin (1844–1930) tulo Kuopion piispanistuimelle vuonna 1885 muutti kirkon ja lestadiolaisuuden suhteita. Seppo Lohi on perustellusti puhunut Johanssonin ristirekkestä lestadiolaisuutta vastaan. Johansson määritteli kantansa lestadiolaisuuteen laatiessaan hiippakuntakertomuksen vuonna 1885 kokoontuneelle pappeinkokoukselle. Uusi piispa kajosi lestadiolaiskysymykseen kolmesti, mikä osoitti sen saamaa poikkeuksellista painoarvoa. Hän kertoi papiston kertomuksiin nojaten lestadiolaisten saarnanneen katkeruutta ja vihaa kirkon papistoa ja jumalanpalvelusta vastaan. Johanssonin mielestä lestadiolaiset heikensivät ”lahkollisessa ylpeydessään” papiston ja seurakuntalaisten välisiä siteitä.

Lestadiolaisten kokoontumisissa ilmenneet liikutukset Johansson leimasi epäilyttäväksi sielullisiksi ilmiöiksi, lestadiolaisen seurakunta- ja rippiopin taas epäraamatulliseksi. Kyseessä oli kaiken kaikkiaan ”lahkokunta”, joka orjuutti ihmisen oman oppimuotonsa ja seurakuntansa alaisuuteen, Johansson totesi.

Lestadiolaisuus toi Johanssonin mukaan haajannusta perinteiseen kirkolliseen ja yhteiskunnalliseen järjestykseen. Piispa heitti avoimen taisteluhaasteen hiippakunnan omaleimaisimmalle uskonnolliselle liikkeelle. Pappeinkokous ei enää entiseen tapaan keskustellut lestadiolaisuuden esiin nostamista kysymyksistä, mikä samalla osoitti piispan nauttimaan suurta arvostusta.¹¹

Kun Johansson seuraavana vuonna lähti piispantarkastuksille perimmäiseen Lappiin, hän jatkoi liikkeen arvostelua, mikä puolestaan johti ankariin yhteenottoihin paikallisten lestadiolaismaallikkojen kanssa. Johansson piti näitä lähinnä tarkastusten häiritsijöinä.

Seuraavassa hiippakuntakertomuksessaan (1890) Johansson arvosteli lestadiolaisuutta entistä ankarammin. Sen vaikutus näkyi edelleen kansan jumalanpalvelusosallistumisen huonossa tasossa: ”Laestadiolaisten ylenkatse ja herjaukset” olivat vieroittaneet kansaa kirkosta. Myös lapset ja nuoret olivat uskonnollisessa suhteessa alemmalla tasolla

lestadiolaisuuden vaikutusalueilla kuin muualla hiippakunnassa.

Johansson ihmetteli entiseen tapaan lestadiolaisten oppia: ”Niin yksipuolinen, köyhä ja väärä on lahkokunnan käytännössä oleva oppi, että kummastuttaa vaan, että tällä lahkokunnalla voi olla yhtä ainoaa jäsentä.” Toisin kuin edeltäjänsä ja muut huomattavat kirkonmiehet Johansson ei juuri noteerannut lestadiolaisuuden osuutta kansan elämäntapojen uudistamisessa.

Johanssonin asenteen jyrkkenemisen taustalla oli uusi kirkkopoliittinen ja Venäjän-poliittinen tilanne. Eriuskolaislain astuminen voimaan vuonna 1889 sai hänet odottamaan ja jopa toivomaan, että lestadiolaisuus eroaisi valtiokirkon yhteydestä vapaakirkollisten yhteisöjen tapaan. Vuonna 1890 julkaisemassaan ohjelmakirjassa *Mietteitä Suomen luterilaisen kirkon asemasta* hän kehotti lestadiolaisia eroamaan luterilaisesta kirkosta, mikäli he halusivat pitäytyä omaan oppiinsa. Toisaalta lestadiolaisuus oli Johanssonin mukaan hajottamassa kansallista yksimielisyyttä, joka vuoden 1890 postimanifestin jälkeisessä tilanteessa näytti entistä tarpeellisemalta. Lisäksi lestadiolaisuuden saama kannatus ortodoksien keskuudessa oli poliittisesti huolestuttavaa suhteessa Venäjään.¹²

Syksyllä 1892 tuli julkisuuteen Kuopion hiippakunnan piispan laatima laaja, yli 300 sivua käsittänyt erityisteos *Laestadiolaisuus*. Johansson oli valmistellut sitä kirjallisen aineiston, papiston kertomusten ja piispantarkastuskokemustensa pohjalta parin vuoden ajan. Jo esipuheessa kirjoittaja luonnehti aikaansa ”lahkojen aikakaudeksi” ja puhui lestadiolaisuutta tarkoittaen ”eksytyksestä”. Hän puhui myös itse Laestadiuksen ”perusteellisista” ja ”suurista” erehdyksistä. Piispa määritteli selvästi ennakkolähtökohtansa, vaikka hän totesikin kirjoittaneensa halusta auttaa lestadiolaista liikettä ”lahkollisen lumouksen kahleista raittiiseen uskoon”.

Kirja jakautui Laestadiuksen elämäkertaan, hänen oppinsa esittelyyn, lestadiolaisuuden leviämisen historiaan Suomessa ja ulkomailta sekä sen silloisen opin kuvaukseen. Entinen dogmatiikan ja siveysopin professori omisti eniten huomiota opillisille kysymyksille. Esityksensä tueksi Johansson käytti runsaasti lainauksia lestadiolaislähteistä ja

korosti johtopäätöksiään lihavoineilla, joissa termi ”lahkokunta” esiintyi toistuvasti. Kirjoittaja käsitteli laajimmin ja samalla erittäin kriittisesti lestadiolaisuuden synninpäästöä ja seurakuntaa koskevia käsityksiä.

Teos oli käsitteilytavaltaan kaikkea muuta kuin objektiivisuutta tavoittelevan tiedemiehen tasa-puolinen esitys. Se oli poleeminen kiistakirjoitus, joka käsitteli piispan viranhoidossaan kohtaamaa ongelmavyöhyettä. Johansson vyörytti lukijalle sekä dogmaattista että kirkkohistoriallista aineistoa voidakseen osoittaa lestadiolaisuuden sekä harhaoppiseksi että moraalisyhteiskunnalliselta kannalta kavahdettavaksi liikkeeksi. Hän piti lestadiolaisuutta yhtenäisenä liikkeenä, jonka virallinen oppi oli sen edustajien kaikkein jyrkimpien mielipiteiden mukainen.

Johanssonia ärsytti erityisesti maallikkosaarnaajien asettaminen erityisasemaan lestadiolaisessa liikkeessä. Nämä olivat ahkerasti parjanneet kirkkoa ja sen papistoa. Lestadiolaisten seuramenoa Johansson kuvasi värikkäästi ja monisanaisesti.

Aikansa emansipoitumisilmiöitä tarmokkaasti vastustanut piispa Johansson näki lestadiolaisuuden asettuneen niiden liikkeiden riviin, jotka ajoivat naisen aseman vahvistamista. Hänen mukaansa lestadiolaisuudessa käytettiin saarnaajina myös naisia, mikä tarkoitti liikkeen levittämistä ”aisti-ihmiseen” vetoavan naisen sukupuolisen viehätysten voimalla. Vaikka naisilla oli ollut lestadiolaisen herätyksen alkuvaiheen ekspansiossa näkyvä rooli, Johanssonin kuvaus oli kuitenkin liioiteltu eikä vastannut 1890-luvun tilannetta.

Johanssonin kirjaa *Laestadiolaisuus* voidaan pitää hänen lestadiolaisuutta kohtaan käymänsä taistelun huipentumana. Hän halusi tehdä koko suomenkieliselle yleisölle tunnetuksi, millaisen uskonnollisen ja yhteiskunnallisen vaaran pohjoisen herätysliike muodosti.¹¹

Viimeisessä, vuonna 1896 laatimassaan hiipakuntakertomuksessa Johansson mainitsi jälleen lestadiolaisuuden huomattavimpana lahkolaisliikkeenä. Tällä kertaa Johansson kuitenkin lisäsi, että liikkeen keskuudessa oli paikoin esiintynyt ”muutoksia parempaan päin”. Lestadiolaisuudessa oli alkanut sisäinen hajaannus, mikä oli johtanut sen

voiman heikkenemiseen. Johansson viittasi siihen, että toistaiseksi yhtenäisenä pysynyt liike oli hajaantumassa kolmeen suuntaan: vanhoillisuuteen, uuteenheräykseen ja esikoisuuteen.¹²

Harvoista lestadiolaispapeista kaksi joutui 1880-luvulla hiippakunnan johdon erityistarkkailun ja -toimien kohteeksi. Enontekiön kappalainen Aatu Laitinen (1853–1923) oli ruvennut vuonna 1883 toimittamaan lestadiolaista *Kristillistä Kuu-kauslehteä*, mikä nosti hänet johtavan lestadiolaispapin asemaan. Heti ensimmäisessä vuosikerrassa toimittaja käytti luterilaisen kirkon papeista karkean kansanomaisia ilmauksia, minkä vuoksi Kuopion tuomiokapituli tuomitsi hänet vuoden virkaeroon ja huomattaviin sakkoihin.

Toinen Kuopion tuomiokapitulilta nuhteet saanut pappi oli Merijärven virkaa tekevä kappalainen Oskar Immanuel Heikel (1858–1941), joka oli joulupäivänä 1884 aiheuttanut kirkkohäiriön joutumalla liikutuksiin kesken saarnansa. Heikel kutsuttiin tuomiokapitulin eteen saamaan varoituksen. Piispa kehotti häntä vastedes pidättymään kaikista häiriöistä virantoimituksessaan. Tuomiokapituli määräsi Heikelin siirtymään Kolariin, minkä lestadiolaiset tulkitsivat karkotukseksi.¹³

Kuopion hiippakunnan virallinen lestadiolaisvastainen linja jatkui Otto Immanuel Collianderin (1848–1924) lyhyellä piispakaudella (1897–1899). Colliander näki lestadiolaisuuden yhdeksi hengellisen ”puoluemielisyyden” ilmaukseksi. Hänellekin kysymyksessä oli ”lahko”. Monissa seurakunnissa Colliander kävi pitkiä keskusteluja lestadiolaisten pappien tai maallikkojen kanssa.¹⁴

11 Johansson 1885, 3–4, 8–9, 24; Elonheimo 1971, 21–22; Lohi 1997, passim; Mustakallio 2009, 288–289.

12 Johansson 1890a, 75–85; Johansson 1890b, 3–4, 11–12; Kouri 1970, 111–113, 117–119, 121–128; Elonheimo 1971, 87–89; Mustakallio 2009, 289–290.

13 Johansson 1892, I–VI, 197, 246, 286–288, 291–292, 304–306; Kouri 1970, 141–152, 171; Elonheimo 1971, 89–91; Mustakallio 2009, 290–292.

14 Kuopion hpk. ppk. ptk. 1896, 19–22; Lohi 1997, 12; Mustakallio 2009, 292.

15 Kouri 1970, 104–110, 155; Lohi 1997, 22, 49, 51–52; Talonen 2005, 703–704; Mustakallio 2009, 293–295.

16 Lohi 1997, 43, 61–62, 79, 88, 95, 132, 144–145, 149, 277; Toiviainen 2005, 63–66; Mustakallio 2009, 295.

Collianderin johtama tuomiokapituli joutui vakavimpaan konfliktitilanteeseensa lestadiolaisuuden kanssa kysymyksessä, joka koski Haukiputaan kirkkoherran viran täyttämistä. Vuonna 1895 toimitetussa vaalissa oli eniten ääniä saanut lestadiolainen Viktor Alfred Wirkkula (1854–1932). Hänen vastaehdokkaansa oli ollut eräs herännäispappi, jonka kannattajien muodollisin perustein tekemä valitus johti vaalin kumoamiseen ja uuden äänestystilaisuuden järjestämiseen. Wirkkula selviytyi jälleen voittajaksi, mutta vastaehdokkaan tukijat uusivat valituksensa vetoamalla tällä kertaa Wirkkulan lestadiolaiseen vakaumukseen, sen monissa seurakunnissa aiheuttamiin ongelmiin ja piispa Johanssonin *Laestadiolaisuus*-kirjaan.

Tuomiokapituli päätti tutkia Wirkkulan uskonnokäsityksen, mikä tapahtui Pudasjärven käräjillä ja Oulun raastuvanoikeudessa. Todistajat jakautuivat Wirkkulan kannattajiin ja vastustajiin. Tuomiokapitulin asiamies katsoi lestadiolaisuuden kuuluvan harhaoppien joukkoon. Vaikka Wirkkulan harhaoppisuus jäi oikeudessa todistamatta, tuomiokapituli nimitti hänen kilpahakijansa Haukiputaan kirkkoherraksi. Kapitulin mukaan lestadiolaisuus oli lahko, johon kuuluva ei voinut tulla kysymyksen kirkkoherran virkaa täytettäessä.

Wirkkula kannattajineen valitti tuomiokapitulin päätöksestä korkeimpaan oikeusasteeseen eli senaattiin ja vetosi siihen, ettei laissa ja asetuksissa puhuttu mitään lestadiolaisuudesta. Senaatin mukaan hänen harhaoppisuutensa olikin jäänyt näytämättä toteen. Lestadiolaisuuteen kuuluminen ei vielä osoittanut poikkeamista kirkon tunnustuksesta. Senaatti kumosikin tuomiokapitulin päätöksen, ja Wirkkula saattoi astua kirkkoherran virkaan.

Senaatin päätös muodosti merkittävän ennakkotapauksen. Piispa Collianderin kiristämä hiippakunnan johdon linja, jonka mukaan papin kuuluminen lestadiolaiseen liikkeeseen olisi estänyt hänen nimittämisensä kirkkoherraksi, ei ollut lainmukainen.¹⁷

LESTADIOLAISUUS SAA KIRKOLLISEN KOTIPAIKKAOIKEUDEN

Kuopion viimeisten piispojen Gustaf Johanssonin ja O. I. Collianderin jälkeen virallisen kirkon ja lesta-

diolaisuuden väliset suhteet olivat kriisipisteessä. Ensimmäisen Ouluun asettuneen piispan Juho Rudolf Forsmanin (sittemmin Koskimies, 1859–1936) suhde lestadiolaisuuteen muuttui hänen piispuuskautellaan persoonallisen kasvamisen ja auktoriteettiaseman vahvistumisen myötä.

Oulun piispa teki alusta alkaen selväksi, että lestadiolaisiin kohdistuvien yleisten kurinpitotoimien aika oli ohi. Ensimmäisessä hiippakuntakertomuksessaan (1902) Koskimies tyytyi lähinnä esittelemään rovastikunnista toimitettuja määrällisiä tietoja, joiden mukaan hiippakunnassa oli noin 59 000 lestadiolaista. Koskimies viittasi lestadiolaisen uudenheräyksen syntyyn ja asetti yleiseen tapaan toiveita sen uudistavaan vaikutukseen lestadiolaisten piirissä. Viisi vuotta myöhemmin Koskimies arvioi, että uusheränteet muodostivat lestadiolaisuuden suurimman ryhmän, johon myös kuuluivat sekä etevimmät että hurskaimmat papit ja maallikot.¹⁸

Vuonna 1912 Koskimies otti herätysliikkeistä esille vain lestadiolaisuuden, jonka hän yksiselitteisesti nimesi kirkon sisäiseksi suunnaksi. Lestadiolaisuus ei siis ollut piispalle enää ”lahko”, niin kuin se oli ollut hänen edeltäjilleen, vaan olennainen osa kirkon ja hiippakunnan elämää. Vuoden 1917 kertomuksessa Koskimies ei viitannut erikseen herätysliikkeisiin. Viisi vuotta myöhemmin hän kuitenkin ilmoitti, että joillakin seuduilla lestadiolaisuuden vanhempi suunta (vanhoillisuus) ei suhtautunut ystävällisesti kirkkoon.

Se, että piispa Koskimies ei vuoden 1927 hiippakuntakertomuksessa puuttunut herätysliikkeisiin, osoitti etteivät ne enää muodostaneet ongelmaa kirkon johdolle. Lestadiolaisuus kuului herännäisyyden ohella Koskimiehen mielestä kotoisten herätysliikkeiden joukkoon ja oli osa ”suomalaista kristillisyyttä”, mikä nosti sen arvostusta 1920- ja 1930-luvulla.

Viimeiseksi jääneessä hiippakuntakertomuksessaan Koskimies totesi vuonna 1932 lyhyesti, että Oulun hiippakunnassa vahvin kannatus oli lestadiolaisuudella ja herännäisyydellä. Hengellisten liikkeiden vaikutus seurakuntaan oli ennemmin edistävää kuin päinvastaista.¹⁹

Virallisten arvioidensa lisäksi piispa Koskimies esitti lestadiolaisuuden piiriin kuuluneista ilmiöistä

ja vaikuttajista henkilökohtaisia kommentteja päiväkirjassaan. Mielipiteet heijastelivat piispan vaihtelevia mielialoja ja käsityksiä. Lestadiolaisten kokemiin liikutuksiin Oulun piispa suhtautui ainakin aluksi hyvin kriittisesti. Tammikuussa 1904 hän kertoi päiväkirjassaan, miten ”eräs hihhuli-ämma” oli Oulussa ehtoollistoituksen lopulla ruvennut ”haukkumaan ja ulvomaan kuin rakkikoira”. Samantapaisia kommentteja piispa kirjasi vielä lokakuussa 1909, kun hän tapasi Torniossa vanhoillislestadiolaisia, jotka olivat tulleet suuriin seuroihinsa. Koskimies seurasi aktiivisesti lestadiolaisen herätysliikkeen sisäistä kehitystä ja merkitsi päiväkirjaansa tiedon vanhoillisten ja uusheränneiden sovintokokouksen päättymisestä epäonnistumiseen vuonna 1911.

Piispantarkastuksilla Koskimiehen kriittisyys saattoi kohdistua vuorostaan paikalliseen papiin, joka arvioi lestadiolaisia hänen mielestään kohtuuttoman ankarasti. Lestadiolaisuus oli kyllä kirkon katsantokannasta poikkeava uskonnollinen suunta, mutta kirkko sai piispan mukaan suvaita sitä piirissään. Koskimiehen lestadiolaisuudesta ja lestadiolaisista esittämiin yksittäisiin kommentteihin sisältyi periaatteellista ja tilannekohtaista kritiikkiä. Tämä ei ollut kuitenkaan hänen asennoitumisensa koko kuva.²⁰ Oulun piispa ystävystyi matkoillaan useiden kansanmiesten, muiden muassa Turtolasta kotoisin olleen lestadiolaisen talonpojan Akseli Matin (1888–1978) kanssa.²¹

Lestadiolaisista papeista Koskimieheen vaikutti eniten Leonard Pietari eli Pekka Tapaninen (1893–1982), jonka Koskimies vihki papiksi Oulussa 1915. Pastoraalitutkintoa 1917 suorittaessaan Tapaninen koki Koskimiehen turvalliseksi isähahmoksi ja lestadiolaisuuden tueksi.

Kun Ylitornion kirkkoherra Pekka Tapaninen alkoi tulla kysymykseen asessoriehdokkaana, Koskimies lienee vuoden 1927 vaalissa tukenut häntä. Kun Tapaninen pääsi ensimmäisenä herätysliikkeensä pappisedustajana kirkolliskokoukseen vuonna 1933, lestadiolaisuus sai lopullisesti kotipaikkaoikeuden pohjoisessa hiippakunnassa ja siten koko kirkossa. Lisäksi vuoden 1937 pappeinkokous valitsi Tapanisen yksimielisesti seuraavan synodaalikirjoituksen laatijaksi, mikä kertoi hänen arvostuksestaan virkaveljen keskuudessa.

Kokonaisuutena arvioiden J. R. Koskimiehen pitkä piispakausi (1900–1936) merkitsi eheyttävää käännettä kirkon suhteessa lestadiolaiseen herätysliikkeeseen. Koskimies oli valmis julkisesti tunnustamaan sen uskonnollisen ja kansallisen merkityksen. Lestadiolaiset puolestaan osoittivat piispaa kohtaan rakkautta ja ystävyyttä tavalla, joka saattoi synnyttää nyreyttä ulkopuolisissa.²²

Sitä vastoin lestadiolaispapisto pani merkille, että Koskimiehen läheinen työtoveri, asessori, sittemmin tuomiorovasti Juho Abraham Mannermaa (1871–1943) suhtautui lestadiolaisuuteen huomattavasti kriittisemmin. Tultuaan Oulun hiippakunnan piispaksi vuonna 1936 Mannermaa viittasi paimenkirjeessään myös lestadiolaisuuteen, joka oli hajonnut jo neljään suuntaan ja oli siten uskonnollisista liikkeistä epäyhtenäisin, jopa riitaisin. Yhteisymmärrys lestadiolaisuuden ja kansankirkon välillä oli uuden piispan mukaan eheintä hiippakunnan pohjoisimmissa seurakunnissa. Ongelmat olivat Mannermaan mukaan suuremmat Oulun seudulla vanhoillislestadiolaisuuden keskusjärjestön vuoksi.

Myös vuonna 1937 esittämässään ensimmäisessä hiippakuntakertomuksessa Mannermaa totesi lestadiolaisen liikkeen hajaannuksen. Uudenheräyksen hän katsoi olevan vanhoillisia lähempänä muuta kirkkokansaa. Piispa arvosteli seurakuntaelämän kannalta niitä uskonnollisia liikkeitä, jotka rajoittivat ”sielun pelastuksen” vain omaan piiriinsä.²³

17 Vahtola 1980, 116–120, 126–128; Lohi 1997, 183, 201–204; Mustakallio 2009, 295–296.

18 Forsman 1902, 25–26; Koskimies 1907, 88–89; Talonen 1988, 40–41; Lohi 1997, 12–13; Mustakallio 2009, 468–469.

19 Koskimies 1912, 54; Koskimies 1917, 22–23; Koskimies 1922, 45; Koskimies 1927; Koskimies 1932, 69; Mustakallio 2009, 469–470.

20 Mustakallio 2009, 471–474.

21 Mustakallio 2009, 474.

22 Juva 1989, 41–44, 138–139, 146–147, 149–151, 194–195; Mustakallio 2009, 475–476. Tapanisesta myös Mustakallio 2012, 356–360.

23 Mannermaa 1937a, 162–163; Mannermaa 1937b, 85; Mustakallio 2009, 476–477.

Vuoden 1937 synodaalokokouksessa piispa Mannermaa ja kirkkoherra Tapaninen käyttivät kansankirkon yhteyttä koskeneessa keskustelussa puheenvuorot, joissa heijastuivat heidän henkilökohtaiset suhteensa, erilaiset kirkkonäkemyksensä ja lestadiolaisuuden jännitteinen asema hiippakunnassa. Mannermaa korosti lestadiolaispapeille, että Jumalan työtä oli tunnustettava tapahtuvan myös oman hengellisen suunnan ulkopuolella. Oli väärin, jos jokin liike tehtiin jumalanvaltakunnaksi, jonka ulkopuolella ei ollut pelastusta. Tapaniselle kysymys ei ollut teoreettinen, vaan sielunhoidollinen, ja se koski seurakuntaa ja pyhien yhteyttä. Hengen yhteyttä ei voinut tehdä, se syntyi.²⁴ Näin ollen kysymys kansankirkon ja lestadiolaisuuden suhteesta hallitsi pohjoisen hiippakunnan viimeisen yhteisen synodaalokokouksen keskusteluja.

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

BORG, A. G.

1880 ”Till församlingarnes och församlingsvärdens historia i Kuopio stift”. *Föredrag vid prestmötet i Kuopio den 15–18 september 1880*. Kuopio.

ELONHEIMO, MARKKU

1971 *Gustaf Johanssonin kirkollisen ohjelman kehitys piispaksitulosta sortovuosiin*. Kirkkohistorian lisensiaattityö. Helsingin yliopiston keskustakampuksen kirjasto, teologia.

FORSMAN, JUHO RUDOLF

1902 *Puheita ja kertomuksia Kuopion hiippakunnan pappeinkokouksessa 1902*. Oulu 1903.

JOHANSSON, GUSTAF

1885 *Silmäys seurakuntain ja seurakuntahoidon oloihin Kuopion hiippakunnassa sekä mainittavimmat ilmiöt kristillisen kirkon ja teologisen tieteen alalla sitten viimeistä pappiskokousta*. Kuopio.

1890a *Mietteitä Suomen luterilaisen kirkon asemasta*. Kuopio.

1890b *Silmäys seurakuntain ja seurakuntahoidon oloihin Kuopion hiippakunnassa viime viiden vuoden aikana*. Kuopio.

1892 *Laestadiolaisuus*. Kuopio.

JUVA, MIKKO

1989 *Mies etsi vapautta: L. P. Tapanisen elämä*. Helsinki: Kirjaneliö.

KOSKIMIES, JUHO RUDOLF

1907 *Kertomus Kuopion hiippakunnan kirkollisista oloista: Oulun pappeinkokousta varten lokak. 1–4 p:nä 1907*. Oulu.

1912 *Piirteitä Kuopion hiippakunnan seurakuntien vaiheista ynnä katsahdus kristillisen kirkon ja jumaluusopillisen tieteen tilaan vv. 1907–1912*. Oulu.

1917 *Kuopion hiippakunnan ja seurakuntien tilanteesta ynnä katsahdus jumaluusopilliseen tieteeseen sekä kristillisen kirkon oloihin eri maissa vv. 1912–1917*. Oulu.

1922 *Kertomus Kuopion hiippakunnan tilanteesta vv. 1917–1922 ynnä piirteitä kristillisen kirkon ja jumaluusopin alalta*. Oulu.

1932 *Piirteitä kristillisen kirkon ja jumaluusopin alalta ynnä kertomus Oulun hiippakunnan oloista vv. 1927–1932*. Oulu.

KOURI, ARTO

1970 *Kuopion piispa Gustaf Johanssonin taistelu lestadiolaisuutta vastaan vv. 1885–1896*. Kirkkohistorian laudatututkimelma, Helsingin yliopiston keskustakampuksen kirjasto, teologia.

KUOPION HPK. PPK. PTK.

1896 *Pöytäkirja, joka syntyi Kuopion hiippakunnan yhdeksännessä yleisessä pappeinkokouksessa Kuopiossa syyskuun 23, 24, 25 ja 26 päivinä vuonna 1896*. Kuopio.

LOHI, SEPPO

1997 *Pohjolan kristillisyyks: Lestadiolaisuuden leviäminen Suomessa 1870–1899*. Diss. Oulu: Suomen rauhanyhdistysten keskusyhdistys.

2007 *Lestadiolaisuuden suuri hajaannus ja sen taustat*. Jyväskylä: Gummerus.

MANNERMAA, J. A.

1937a *Kirkot käänteiden ja ratkaisujen aikana: Huomattavia ilmiöitä kristillisen kirkon ja jumaluusopillisen tieteen alalta sekä kertomus Oulun hiippakunnasta vuosina 1932–1936*. Oulu.

24 Oulun hpk. ppk. ptk. 1937, 196–201, 211–213; Juva 1989, 147–151; Mustakallio 2009, 477.

1937b *Sovituksen sana: Tervehdys Oulun hiippakunnan papistolle ja seurakunnille*. Oulu: Oulun hiippakunnan tuomiokapituli.

MIETTINEN, MARTTI E.

1942 *Lestadiolainen heräysliike 1: Perustajan aika*. Diss. Helsinki: Otava.

MUSTAKALLIO, HANNU

2009 *Pohjoinen hiippakunta: Kuopion–Oulun hiippakunnan historia 1850–1939*. Helsinki: Kirjapaja.

2012 ”Leonard Pietari Tapaninen (1893–1982)”. *Kirkollisia vaikuttajia Pyhästä Henrikistä nykypäivään*. Studia Biographica 10. Helsinki: SKS, 356–360.

OSMONSALO, ERKKI K.

1939 ”Hallituksen politiikka herännäisliikkeitä kohtaan Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana”. *Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta: Asiakirjoja ja tutkimuksia*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 12:4. Helsinki, 11–40.

OULUN HPK. PPK. PTK.

1937 *Pöytäkirja tehty Oulun hiippakunnan papiston seitsemännessätoista lakimääräisessä pappeinkokouksessa Oulussa lokakuun 19–21 päivinä 1937 sekä liitteet*. Oulu 1938.

PENTIKÄINEN, JUHA & PULKKINEN, RISTO

2011 *Lars Levi Laestadius: Yksi mies, seitsemän elämää*. Helsinki: Kirjapaja.

RAITTI, PEKKA

1976 *Lestadiolaisuus 1860-luvulla*. Diss. Helsinki: Akateeminen kustannusliike.

TALONEN, JOUKO

1988 *Pohjois-Suomen lestadiolaisuuden poliittis-yhteiskunnallinen profiili 1905–1929*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 144. Diss. Helsinki.

2005 ”Laitinen, Aatu”. *Suomen kansallisbiografia* 5. Studia Biografica 3:5. Helsinki: SKS, 703–704.

2012 ”Lars Levi Laestadius (1800–1861)”. *Kirkollisia vaikuttajia Pyhästä Henrikistä nykypäivään*. Studia Biographica 10. Helsinki: SKS, 190–199.

TOIVIAINEN, KALEVI

2005 *Muurinvartija: O. I. Colliander Kuopion ja Savonlinnan hiippakuntien piispana 1897–1924*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 194. Helsinki.

VAHTOLA, JOUKO

1980 *Haukiputaan seurakunnan historia*. Haukipudas: Haukiputaan seurakunta.